

Universitatea Babeș-Bolyai
Facultatea de Istorie și Filozofie

Teză de doctorat

rezumat

Epidemiile și măsurile lor de eradicare în zona Bistriței,
secolele XVIII-XIX (prima jumătate)

Coordonator:

Prof. univ. dr. Avram Andea

Doctorand:

Floarea Elena Trișcaș

Cluj-Napoca, 2013

Cuprins:

Argument.....	4
1. Istoriografie, izvoare și metodologie.....	9
I.1. Istoriografie.....	10
I.1.1. Instrumente de lucru.....	10
I.1.2. Lucrări generale.....	11
I.1.3. Lucrări speciale.....	18
I.2. Izvoare și metodologie.....	23
I.2.1. Izvoare.....	23
I.2.2. Metodologie.....	27
2. Scurt istoric privind organizarea administrativă și juridică a zonei Bistrița (Introducere).....	30
II.1. Evoluția teritorial-administrativă a zonei Bistrița până în secolul al XVII- lea.....	30
II.2. Dezvoltarea Bistriței ca centru comercial și meșteșugăresc.....	43
II.3. Evoluția administrativ-teritorială a zonei Bistriței în secolele XVIII-XIX ...	47
III. Factorii favorizanți extinderii epidemiilor și epizootiilor.....	55
III.1. Factorii de climă și mediu.....	55
III.2. Factorii de alimentație.....	65
III.3. Factorii de igienă.....	66
IV. Evoluția epidemică a zonei Bistriței până la finalul secolului al XVII- lea	69
IV.1. Ciurma.....	69
IV.2. Patologia.....	60
IV.3. Evoluția bolii.....	71
IV.4. Epidmiologia.....	73

IV.5. Istoria epidemiilor de ciumă în zonei Bistriței până la finele secolului al XVII-lea.....	74
IV.6. Evoluția sistemului sanitar în zona Bistriței și rolul lui în lupta de stopare a epidemiilor.....	87
V. Epidemiile din prima jumătate a secolului al XVIII-lea.....	97
V.1. Debutul secolului al XVIII-lea.....	97
V.2. Epidemia din anul 1712 de la Bistrița.....	102
V.3. Probleme și epidemii după anul 1712.....	109
V.4. Epidemia de ciumă din anii 1737-1739, din Transilvania și măsurile sanitare impuse.....	116
V.5. Epidemia de ciumă din perioada 1742- 1743, în zona Bistriței.....	121
V.6. Probleme apărute până la formarea regimentelor de graniță.....	137
V.7. Medicamentația folosită în prevenția și tratarea ciumei la Bistrița.....	147
VI. Reforma Sanitară impusă de autoritățile habsburgice.....	154
VI.1. Principiile de bază a principalelor legi sanitare impuse în Imperiul Habsburgic.....	154
VI.2. Formarea Regimentului II de graniță, cu sediul la Năsăud și rolul lui lupta pentru stoparea epidemiilor.....	157
VI.3. Epidemia de ciumă din anii 1770-1771.....	176
VI.4. Personalul medical din zona Bistriței după anul 1770 și noile lor obligații.....	187
VI.5. Reforma sistemului de carantină.....	198
VI.6. Măsurile luate împotriva epidemiilor de ciumă în zona Bistriței în ultimele două decenii ale secolului al XVIII-lea.....	201
VII. Bolile venerice, variola și bolile datorate alimentației, în secolul al XVIII-lea.....	211
VII.1. Bolile venerice.....	211
VII.2. Variola.....	217
VII.3. Boli datorate alimentației deficitare.....	222

VIII. Situația epidemico-sanitară în prima jumătate a secolului al XIX-lea.....	233
VIII.1. Introducerea vaccinului antivariolic și măsurile de popularizare impuse.....	233
VIII.2. Alte măsuri sanitare impuse în prima jumătatea a secolului al XIX- lea.....	242
VIII.3. Marea foamete din perioada anilor 1813-1817.....	250
IX. Epidemiile de holeră din prima jumătate a secolului al XIX-lea.....	256
IX.1. Etiologie.....	258
IX.2. Epidemiologie.....	258
IX.3. Evoluția bolii.....	259
IX.4. Episodul holeric din anul 1831 și revenirea din anul 1836.....	260
IX.5. Epidemia de holeră din anii 1848-1849.....	275
X. Câteva probleme de sănătate ale populației din zona Bistriței în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea.....	280
X.1. Epidemia de holeră din anul 1866.....	282
X. 2. Holera din perioada anilor 1872-1873.....	285
X. 3. Alte epidemii care au lovit populația din zona Bistriței în secolul al XIX- lea.....	290
XI. Evoluția demografică a populației din zona Bistriței de la începutul secolul al XVIII-lea până în anul 1850.....	294
Concluzii.....	302
Bibliografie.....	315
Glosar.....	333
Anexe.....	336

CUVINTE CHEIE: epidemie, ciumă, variolă, holeră, vaccin, carantină, măsuri profilactice

REZUMAT

Cercetarea de față propusă ca teză de doctorat a avut ca obiectiv prezentarea principalelor epidemii care au lovit zona/regiunea Bistriței în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea și a măsurilor de eradicare luate împotriva acestora. Problematika epidemiilor a și a morții subite a fost cercetată din punct de vedere demografic, social și al mentalităților în mai multe lucrări pentru întreg teritoriul Transilvaniei dar și în studii și articole pentru diferite regiuni mai restrânse. În ce privește ținutul Bistriței, o cercetare de acest gen, mai amplă lipește până acum, existând doar câteva studii referitoare la anumite episoade epidemice.

Am început lucrarea mea cu o scurtă trecere în revista a istoricului administrativ și juridic al ținutului capitol necesar pentru înțelegerea mai ușoară a realităților locale de secol XVIII, care influențau viața de zi cu zi a populației și totodată sănătatea ei. Ținutul cuprindea în secolul al XVIII-lea două entități diferite, pe de o parte era Bistrița cu districtul săsesc aferent iar pe de altă parte satele românești din districtul Rodnei. Bistrița ca oraș a avut un important rol comercial și meșteșugăresc până în secolul al XVII-lea când a început să decadă. Comerțul îl făcea mai ales cu Moldova, spațiu acuzat de răspândirea epidemiilor de ciumă. Astfel drumurile comerciale și tranzitul continuu de persoane, la fel ca târgurile organizate în cetatea săsească, puteau fi un mijloc de extindere a epidemiilor.

Un al doilea capitol a amintit și discutat cauzele favorizante extinderii epidemiilor. Bolile molipsitoare erau cauzate de anumiți bacili și viruși, însă aceștia puteau lovi puternic populația dintr-o regiune în perioadele în care aceasta trecea prin alte necazuri și neajunsuri care duceau la slăbirea organismelor. O mare problemă până în secolul al XIX-lea au fost deviațiile climatice, mai exact anii cu ploi abundente, grindină, inundații sau veri toride, secetă, ierni friguroase și lungi. În anii în care producția agricolă era slabă sau deloc, populația ajungea la penurie alimentară și de aici ușor la boli transmisibile sau boli legate de alimentație. O reală problemă erau și conflictele armate, războaie, incursiunile de jaf, răscoalele și altele; în aceste perioade oamenii nu-și puteau desfășura propriile activități și se ajungea din nou la criză. O altă problemă majoră era și lipsa de igienă atât corporală cât și a locuințelor și a localităților. Alt neajuns era aprovizionarea cu apă potabilă a orașelor. Bistrița a dus lipsa unei surse îndestulătoare de apă potabilă până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în condițiile în care apa consumată era

cea în care se deversau apele menajere și alte gunoaie, sănătatea populației era una precară. În plus fântânile cu apă bună erau puține deoarece, pânza freatică era de suprafață iar în ea intrau elemente poluante care stricau calitatea apei. Peste toate s-a suprapus lipsa unui aparat sanitar relevant ca număr și ca cunoștințe deținute precum și ignoranța populației și înrădăcinarea ei în superstiții.

În continuare am evidențiat principalele epidemii din regiunea Bistriței până la începutul secolului al XVIII-lea și rolul aparatului sanitar local în păstrarea sănătății. Cele mai mari epidemii menționate care au lovit populația din ținut au fost cele de ciumă. Dintre acestea s-au remarcat epidemia lui Basta, epidemia din anul 1623 și cea din anul 1633. În aceste episoade epidemice, bistrițenii au pierdut o mare parte din populație chiar dacă au luat măsuri sanitare locale conforme cu cunoștințele vremii.

În următorul capitol am discutat epidemiile din prima jumătate a secolului al XVIII-lea comparativ cu restul Transilvaniei și uneori și cu Moldova. În această perioadă habsburgii au început să se implice în prevenirea și stoparea epidemiilor din frica de nu pierde prea mulți plătitori de taxe. Ținutul Bistriței a fost lovit de o epidemie în anul 1712, în urma căreia au scăpat de concurența armenilor, izgoniți la Gherla sub pretextul că ei ar fi răspândit ciuma. În urma acestei epidemii despre care unii istorici au afirmat că ar fi fost variolă și nu ciumă, au murit doar 121 de persoane, un număr mult mic comparativ cu victimele făcute în secolul trecut de aceeași epidemie. Apoi populația românească din satele rodne a fost lovită din nou de ciumă în anul 1719, după invazia tătară care avut loc în anul 1717 și în urma căreia populația a fost grav afectată. Însă cea mai gravă epidemie de ciumă care a lovit regiunea a fost cea din perioada anilor 1742-1743, care a afectat șapte localități și a făcut 825 de victime. În perioada în care mola făcea victime local autoritățile au primit o serie de instrucțiuni clare referitoare la măsurile antiepidemice care se impuneau. O serie de documente de arhivă evidențiază modul în care măsurile dictate de autoritățile habsburgice prin intermediul Guberniului Transilvaniei, erau aplicate în regiune. Uneori se făceau și greșeli din frica juzilor locali de a nu se extinde și mai tare epidemia. Măsurile centrale erau dublate uneori de măsuri locale; magistratul Bistriței a multiplicat un regulament de curățare al locuințelor bolnavilor și lazaretelor din dorința ca aceste locuri să nu devină un focar de infecție pentru restul populației. Regulamentul strict fusese emis de Viena pentru epidemia din 1738-1739, epidemie care nu a lovit regiunea Bistriței, probabil datorită măsurilor severe de prevenție impuse. Nici epidemia din 1742-1743, nu s-a extins și la

populația din cetate. Din documentele de arhivă am putut afla și medicația care se folosea în regiune, în timpul epidemiilor de ciumă, fie pentru prevenție, fie în tratarea cazurilor mai ușoare. Episodul epidemic din această perioadă a evidențiat, rapiditatea cu care autoritățile locale se sesizau pentru a lupta împotriva epidemiilor.

În următorul capitol mai exact ce-l de-al șaselea am încercat să evidențiez rolul Reformei Sanitare impuse de habsburgi în lupta pentru sănătatea generală. În această perioadă s-au angajat în Transilvania la nivel de regiuni, medici și chirurghi cu studii așa cum cerea legea, s-a reglementat activitatea lor, modul de funcționare al farmaciilor și au luat naștere cordoanele de pază sanitară de la graniță. Tot atunci s-a format Regimentul II de graniță cu sediul la Năsăud, care avea și rol sanitar mai exact trebuia să stopeze extinderea epidemiilor din Orient în Transilvania. Astfel s-a născut cordonul carantinal de la hotarul cu Moldova, care supraveghea întreaga populație ce trecea granița prin această zonă. Călătorii trebuiau să staționeze la punctele carantinele o anumită perioadă, pentru a fi supravegheați medical de personalul sanitar din stațiile de carantină și pentru a trece printr-un proces de dezinfectare împreună cu mărfurile deținute. Perioada de staționare era hotărâtă în funcție de situația epidemiologică de peste graniță și de teoriile referitoare la modul de transmitere al ciumei. În cadrul regimentului de graniță a luat naștere un serviciu sanitar militar care se ocupa cu supravegherea sănătății populației, atât a celei înregimentate cât și a celei civile din Districtul militarizat la Rodnei. În timp de epidemie peste graniță sau în comitatele vecine, sistemul sanitar aferent Districtului săsesc al Bistriței trebuia să se consulte cu directorul cordonului carantinal de la graniță, cu scopul de a lua măsurile cele mai bune pentru prevenirea extinderii epidemiei locale.

Serviciul sanitar militar avea un important rol local în supravegherea tuturor problemelor sanitare apărute în regiune. Medicii militari trebuiau să identifice toate epidemiile care afectau copii, toate cazurile de boli venerice dar și afecțiunile legate de modul de alimentație al localnicilor. Tot ei erau cei care ofereau sfaturi pentru păstrarea sănătății dar și medicația necesară bolnavilor. În lupta pentru păstrarea sănătății generale, au fost implicați toți preoții și dascălii din regiune, care erau știutori de carte și puteau citi și explica populației toate tipăriturile și regulamentele date de *Comisia sanitară*, în cele trei limbi oficiale ale provinciei, germană, maghiară și română.

După reformarea sistemului sanitar din Transilvania, funcționau în Districtul Bistriței următoarele cadre sanitare: un medic districtual cu studii universitare, un fizic al orașului care

avea studii de chirurg, doi chirurghi care aveau doar pregătire de breaslă și doi farmaciști care și-au învățat meseria tot în cadrul unor bresle. Numărul cadrelor sanitare locale era redus pentru populația pe care o deserveau însă în alte regiuni situația era și mai proastă decât la Bistrița. În zona Bistriței activau două servicii sanitare diferite pe de o parte serviciul sanitar la districtului săsesc iar pe de altă parte cel militar al districtului românesc militarizat. Din anul 1800, în regiune au mai apărut, un chirurg și o moașă care deserveau populația minieră de la Rodna.

O dată cu reformarea sistemului sanitar transilvănean, marcat de schimbările dictate de Comisia Sanitară de la Viena și de nașterea cordonului de carantină permanentă de la graniță, epidemiile generalizate de ciumă, din Transilvania au dispărut. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea s-au semnalat doar episoade sporadice de ciumă, cu mortalitate mai scăzută, care au afectat doar regiunile de la graniță. Însă în afara arcului carpatic molima a făcut victime numeroase și în secolul al XIX-lea.

Un episod sporadic de ciumă a fost cel care a lovit regiunea Bistriței în anul 1771. Mortalitatea înregistrată în ținut în acea perioadă nu se cunoaște deoarece raportul emis de autoritățile locale pentru autoritățile de la Sibiu, privind numărul morților și al bolnavilor, s-a pierdut din arhiva orașului Bistrița. S-au păstrat însă o serie de documente care amintesc măsurile severe impuse local pentru stoparea epidemiei, dintre care izolarea orașului și al localităților din district este descrisă în amănunt. Tot din această perioadă există în fondul de arhivă, *Primăria Orașului Bistrița*, un regulament emis de protomedicul Transilvaniei, *Adam Chenot*, care clarifică modul de verificare a sănătății localnicilor de către medicii și chirurghii locali. Din acest regulament se poate vedea că toate observațiile pe care aparatul sanitar dintr-o regiune trebuia să le facă asupra populației, erau dictate punctual de cei mai mari specialiști ai Imperiului și ai provinciei. După episodul epidemic din anul 1771, regiunea Bistriței nu a mai fost lovită de ciumă în secolul al XVIII-lea sau la începutul secolului al XIX-lea. Însă măsuri severe de prevenție a acestei epidemii se luau local de fiecare dată când molima era semnalată în Moldova și Bucovina.

În continuarea tezei am încercat să amintesc pe scurt și de alte boli infecțioase sau comune, care au lovit Transilvania și totodată ținutul Bistriței în secolul al XVIII-lea. Printre acestea s-au remarcat variola, bolile venerice și scorbutul. Variola era o boală infecțioasă care afecta mai ales copii în primii ani de viață. Afecțiunea era mult mai violentă atunci decât o știm noi astăzi, iar datorită ei o mare parte a celor infectați decedau. Cei care supraviețuiau bolii,

rămâneau de cele mai multe ori desfigurați sau cu diferite handicapuri ca pierderea vederii. În Transilvania, populația cea mai afectată era din rândul sașilor și a maghiarilor, deoarece populația românească cunoștea metode empirice de imunizare ca variolizarea. În Occident, acest tip de epidemie a produs mi de victime anual, de aceea s-a căutat de către medici o posibilitate de a scăpa din fața variolei. La finele secolului al XVIII-lea un medic englez a descoperit vaccinul contra variolei, măsură de imunizare ce a fost împrumutată imediat și de către habsburgi.

O altă problemă erau și bolile venerice, mai ales sifilisul răspândit în Transilvania, prin intermediul armatelor și a prostituatelor care însoțeau trupele în războaie. În secolul al XVIII-lea o mare parte din populația locală suferea de boli venerice din cauza depravării pe care o cunoștea societatea dar și din cauza lipsei generale de igienă. Deoarece afecțiunile venerice amenințau să afecteze generație după generație, autoritățile sanitare transilvănene, au impus control medical și tratament gratuit pentru toți bolnavii depistați. Însă medicina vremii nu recunoștea faptul că existau mai multe tipuri de boli venerice, crezându-se că toate erau sifilis. Din această cauză tratamentele oferite nu erau foarte relevante.

Apoi o altă problemă semnalată erau bolile datorate proastei alimentații din perioadele de criză. Cea mai întâlnită afecțiune de acest gen a fost scorbutul. Boala a fost semnalată mai ales în cadrul populației românești de la munte în anii cu producții agricole slabe. Legumele cultivate de țăranii de la munte erau puține, cea mai renumită fiind varza, pe care o conservau murată. În anii secetoși aceasta lipsea și o dată cu ea dispărea și singura sursă de vitamina C, pe care populația o consuma peste iarnă. Din cauza lipsei unei alimentații adecvate, organismele cedau la finalul iernii și la începutul primăverii, până la nașterea noi vegetații. O problemă în cadrul bolilor datorate alimentației o făceau și posturile ortodoxe, în timpul cărora organismele secau de puteri deoarece alimentația de post întrebuintată de țăranii era una foarte săracă în nutrienți și vitamine. De aceea în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în regiunile afectate de foamete, autoritățile indicau renunțarea la post. Pentru bolnavii de scorbut se indica consumarea tuturor verdețurilor neotrăvitoare, iar pentru cei care prezentau deja diaree cu sânge consumarea apelor cu conținut feros.

La începutul secolului al XIX-lea, autoritățile din Transilvania, au impus efectuarea vaccinului antivariolic la copii din fiecare regiune sanitară. În Bistrița primele vaccinuri s-au efectuat în anul 1802. În cadrul populației românești din Districtul militarizat al Rodnei, o mare parte din părinți și-au sustras copiii de la vaccin datorită zvonurilor care existau în epocă. Se

vehicula că vaccinul putea producea moartea copilului proaspăt imunizat. Din cauza faptului că o mare parte din copii nu au fost vaccinați, epidemii de variolă violente au existat aici până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Pentru ai forța pe oameni să se supună deciziei de vaccinare, autoritățile au impus ca tinerii care nu puteau face dovada vaccinului să nu poată fi cununați religios de preoți, să nu poată deține funcții administrative și în bresle și să nu poată fi înmormântați cu alai și slujbă religioasă. De asemenea părinții care se opuneau vaccinului puteau fi pedepsiți de autoritățile locale cu pedepse corporale. În lupta de convingere a populației cu privire la necesitatea vaccinului, o mare importanță au avut-o și preoții. Aceștia trebuiau să citească locuitorilor toate broșurile de popularizare a vaccinului, publicate de Comisia sanitară. Ei îi convingeau pe oameni că imunizarea prin vaccin era un remediu lăsat de Dumnezeu, iar cei care nu-l foloseau se făceau vinovați de moartea propriilor copii dacă aceștia se îmbolnăveau și mureau de pe urma variolei. Dar cu toate măsurile impuse, imunizarea unui număr mare de copii a fost posibilă în regiunea Bistriței doar după a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

În anii 1813-1817, o altă problemă a lovit grav populația din ținutul discutat și anume o gravă perioadă de foamete, în care multe organisme s-au stins afectate de diferite boli. Pentru salvarea populației sărăcite, autoritățile austriece au adus local cereale și au împrumutat sume de bani grănicerilor. Iar apoi au încercat să impună o serie de măsuri menite să prevină alte perioade similare. S-a impus cultivarea cartofului și a altor plante alimentare noi; s-a cerut ca fiecare familie de grăniceri să aibă grădină de zarzavaturi și legume plus pomi fructiferi. În același timp s-au implementat noi tehnici agricole și s-a dat un calendar strict al muncilor care trebuia respectat de locuitori pentru a obține producție mai mare. Populația din regiunile regimentelor de graniță trebuia să respecte toate normele impuse de autorități pentru a fi oferită ca model celorlalți locuitori din Transilvania.

O altă problemă pe care am încercat să o expun începând cu capitoul al nouă-lea în lucrarea mea, a fost apariția epidemiilor de holeră în Transilvania o dată cu anul 1831. Regiunea Bistriței ca și restul Transilvaniei, au fost afectate de această epidemie în anii: 1831, 1836, 1848/1849. Noua epidemie a luat locul ciumei în mentalul colectiv datorită panicii pe care o producea la nivelul populației. Autoritățile sanitare habsburgice și cele locale au impus măsuri sanitare stricte și împotriva acestei molime. Dar măsurile de prevenție folosite erau aceleași din timpul epidemiilor de ciumă. Holera însă se transmitea altfel decât ciuma și avea o evoluție mai rapidă ceea ce a făcut ca metodele folosite pentru stoparea ei să fie inefficiente. Cordonul de

graniță din cadrul Regimentului II, a primit o serie de instrucțiuni sanitare precise care vizau apariția bolii printre grănicerii ce efectuau paza la hotar. Mai exact li se explica ce trebuiau să facă pentru ca boala să nu se extindă prea tare în cadrul lor și să afecteze supravegherea graniței. În cazul epidemiei apărute într-o localitate din ținutul Bistriței, se proceda la fel ca la ciumă, se izola bolnavul într-un lazaret și se încerca tratarea lui. Se izolau familia și cei care intraseră în contact cu bolnavul pentru a fi supravegheați medical. Se închidea localitatea afectată prin cordoane militare și se verifica pașaportul de sănătate a fiecărui individ care trecea dintr-o localitate în alta sau dintr-o regiunea în alta. În același timp fiecare locuitor trebuia să fie atent la igiena proprie și a locuinței, să fie bine îmbrăcat, să nu facă efort și să aibă grijă ce mănâncă. Erau interzise mâncărurile greu de digerat dar și fructele și legumele necoapte precum și alcoolul în exces. Morții erau îngropați ca și în cazul ciumei, mai repede decât în mod normal după ce erau analizați de medici, în cimitire situate în afara localităților. Trebuia să se renunțe la pomana mortului și la obiceiuri ca pupatul mortului.

Pe lângă măsurile sanitare indicate de specialiști și rugăciunile preoților, populația foarte speriată de moarte apela și la practici magice de protecție a comunității. Cele mai cunoscute au fost: cămașa ciumei, tragerea unei brazde în jurul satului, rostirea unor descântece și purtarea de amulete. Tot din superstiție și credințe păgâne uneori se recurgea la dezgroparea morților și la străpungerea cadavrului în inimă cu un țaruș crezându-se că decedatul era strigoii și va răspândii boala în comunitate.

Cu toate măsurile impuse epidemia a făcut multe victime locale. Dintre cei care au căzut pradă morții majoritatea au fost oamenii maturi de peste 25 de ani, care aveau cel mai probabil sensibilități la stomac sau erau consumatori de alcool. În ce privește mortalitatea pe sexe în anumite perioade epidemice, femeile au fost mai afectate. Medicii pun acest lucru pe seama faptului că acestea consumau mai multă apă de cele mai multe ori nepotabilă și aveau organismele mai slăbite datorită nașterilor și a nutriției mai proaste.

Epidemiile din perioada anilor, 1700-1850, au influențat într-o oarecare măsură evoluția numerică a populației, însă nu au mai fost singure, un factor distructiv la fel de mare ca în secolele XV-XVI. Datorită bum-ului demografic pe care l-a înregistrat populația începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și datorită evoluției medicinei ca știință, epidemiile au putut stopa evoluția populației doar corelate cu o serie de conflicte militare, foamete și crizele economice aferente. În mod natural după o perioadă epidemică, creștea numărul căsătoriilor

efectuate într-o comunitate și al nașterilor și scădea numărul morților datorită selecției naturale care se făcea în timpul molimelor.

În anul 1851, Regimentul II de graniță românesc a fost desființat și o dată cu el a dispărut și districtul militarizat. În locul lui în perioada anilor 1861-1876, a luat naștere Districtul Năsăudului, la conducerea căruia au activat localnici români. În cadrul acestui district a luat naștere și primul serviciu sanitar românesc care a avut un important rol în lupta împotriva holerei alături de serviciul sanitar al districtului săsesc.

În anul 1866, în Districtul Năsăudului un număr important de oameni au căzut pradă unei noi epidemii de holeră. În Districtul săsesc al Bistriței datorită măsurilor impuse extinderea molimei a fost stopată. Apoi în anul 1873, ambele districtele au fost afectate de holeră.

Pe lângă holeră, populația zonei Bistrița a suferit în secolul al XIX-lea și de pe urma altor epidemii. Copiii erau afectați de urma pojarului, scarlatinei și tuse convulsivă iar adulții de tifos și difterie, tuberculoză iar mai târziu și de gripă.

Regiunea Bistriței ca și restul Transilvaniei, a suferit în secolele XVIII-XIX de pe urma mai multor epidemii. Autoritățile locale au încercat să prevină extinderea ciumei, bazându-se inițial pe regulile dictate de sanitarii locali iar apoi pe indicațiile date de Comisia Sanitară de la Viena. În unele perioade orașul sau întreg ținutul au reușit să se izoleze de extinderea epidemiilor de ciumă sau holeră din regiunile apropiate, datorită măsurilor sanitare foarte severe impuse local. Uneori populația bistrițeană cuprinsă de spaimă și fricile legate de apariția acestor epidemii a apelat la practici magice și măsuri empirice, în plus față de măsurile dictate de autorități pentru a se salva de la contaminare. Nașterea, Regimentului II de graniță cu sediul la Năsăud și a cordonului sanitar aferent, au avut un rol important în stoparea extinderii epidemiilor de ciumă atât în regiunea cât și pentru restul Transilvaniei. Măsurile sanitare implementate local, nu au fost însă respectate de toată populația, deoarece o mare parte din ea era guvernată de superstiții și prezenta frici față de cadrele medicale din regiune. Însă pașii făcuți la finele secolului al XVIII-lea și în tot secolul al XIX-lea au fost importanți atât pentru medicină ca știință cât și pentru administrarea sănătății colective.

Bibliografie

Izvoare inedite:

Direcția Județeană Bistrița-Năsăud a Arhivele Naționale, fondurile:

- *Colecția registrelor de stare civilă 1682-1967*
- *Oficiul parohial ortodox român Susenii Bârgăului, Reg. 11.*
- *Protopopiatul ortodox român al Bistriței (1789-1953)*
- *Regimentul II românesc de la graniță nr. 17, pachet II*

Direcția Județeană Cluj a Arhivele Naționale, fond:

- *Primăria Orașului Bistrița*

Magyar Országos Levéltár, F szekció – *Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak, Gubernium Transylvanicum (in Politicis) F 58, Commisio Sanitatis.*

Izvoare edite:

Brătescu, Gheorghe, *Grija pentru sănătate. Primele tipărituri de interes medical în limba română (1581-1820)*, București, 1988.

Colecția Hurmuzaki, Documente privitoare la istoria românilor, vol. XV, P. II, București, 1913 și Supl. II, vol. II, București, 1893.

Documente privind Istorie Românei, seria C, Transilvania, veac XIII, vol. II, București, 1953.

Documenta Romaniae Historica, C. Transilvania, vol. XIII, București, 1994.

Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, vol. I, ed. Franz Zimmermann și Carl Werner, Hermannstadt, 1892.

Instrumente bibliografice

Nistor, Alexandru, *Îndrumător în arhivele Statului: județul Bistrița-Năsăud*, București, 1988.

Suciu, Coriolan *Dicționar Istoric al Localităților din Transilvania*, vol. II, Ed. Acad. R.S. R., București, 1968.

Lucrări generale:

Andea, Susana, Andea, Avram, *Habitat și întemeieri de sate în districtul Rodnei în secolele XVI-XVII: Vărarea și Găureni*, în „Anuarul Institutului de Istorie „George Bariț” din Cluj-Napoca, XLI, 2002.

Ácsády, Ignác, *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio Korában* în „ Magyar Statisztikai Közlemények”, vol. 12, 1896.

Barbu, Violeta, „*Sic Moriemur*”, *Discourse upon Death in Valachia during the Ancien Règime*, în „Revue Roumaine d’Histoire”, XXXII, 1994, nr. 1-2.

Biraben, Jean, Noël, *Les hommes et la peste en France et dans les pays europèenes et méditerranées*, Paris, 1975.

Biraben, Jean, Noël, Le Goff, Jaques, *Le peste dans de Haut Moyen Age*, în „ A.H.S.S.”, 1969, vol. 24, nr. 6.

Bariéty, M., Coury, Ch., *Histoire de la médecine*, Paris, 1963.

Berindei, Dan, *Știri consulare austriece privind epidemia de ciumă din principatele române în anii 1812-1814*, în „Din istoria luptei antiepidemice în România. Studii și note”, red. Dr. G. Brătescu, Ed. Medicală, București, 1972.

Bianu, I., Hodoș, N., *Bibliografia românească veche. 1508-1830*, vol. II, București, 1910.

Bloch, Marc, *Apologie pour l histoire ou Metiere d’Histoireen*, Paris, 1967.

Bocârnea, Constantin, *Boli infecțioase și epidemiologie*, Ed. Info-Team, București, 1999.

Bologa, Valeriu, L., *Glose medico-istorice în jurul etimologiei cuvântului ciumă*, în „Dacoromania”, IV, Cluj, 1926.

Bologa, Valeriu, L., *Contribuții la istoria medicinei din Ardeal*, Cluj, 1927.

Bologa, Valeriu, L., *Din istoria sifilisului*, Cluj, 1931.

Bologa, Valeriu, L., *Istoria medicinei românești*, Ed. Medicală, București, 1972.

Bologa, Valeriu, L., Izsak, Samuil, *Medicina în timpul orânduirii feudale*, în *Contribuții la istoria medicinei din R.P.R*, București, 1955.

Bologa, Valeriu, L., Izsak, Samuil, *Fapte și oameni. Din trecutul medicinei în patria noastră*, București, 1962.

Bolovan, Ioan, *Transilvania între Revoluția de la 1848 și Unirea de la 1918. Contribuții demografice*, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1999.

Bunea, A., *Statistica românilor din Transilvania în anul 1750*, în „Transilvania”, nr. IX, 1901.

Candrea, Aurel, *Folclor medical român comparat*, Ed. Polirom, Iași, 1999.

Carpentier, Elisabet, *Autour de la Peste: Famines et épidémies dans l’histoire du XIV siècle*, în „A.E.S.C.”, nr. 6, 1962.

Ciorbă, Ioan „*Pericluri și primejdii de rele*”: *Contribuții ale episcopului greco-catolic Samuil Vulcan la combaterea epidemiei de holeră din Transilvania în vara anului 1831*, p. 85, format electronic <http://crisia.mtariicrisurilor.ro/pdf/2006/1%20Ciorba.pdf>, data accesării 10. 07. 2013.

Cîmpeanu, Liviu, *Universitatea saxonă și districtele românești aflate sub jurisdicția ei în Evul Mediu și Epoca Modernă*, Teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2011.

Cernovodeanu, Paul, *Un flagel ecologic al evului mediu românesc: invaziile de lăcuste*, în „Studii și Materiale de Istorie Medie” XI, București, 1992.

Cherteș, A., Pal-Antal, A., *Conscripția generală a contribuabililor din Transilvania în anii 1721-1722*, în „Revista de statistică”, XVIII, 1968, nr. 5.

Corfus, Ilie, *Însemnări de demult*, Ed. Junimea, Iași, 1975.

Coșbuc, George, *Superstițiunile păgubitoare ale poporului nostru*, București, 1909.

Dodin, A., *Ces dernière quinze années de choléra*, în „Médecine et maladies infectieuses”, XVIII, 1998.

Dudaș, Florin, *Însemnări pe bătrâne cărți de cult*, Ed. Albatros, București, 1992.

Galfy, Iuliu, Băcilă, Emilian, *Date antiepidemice în circulare episcopesci din regiunea grănicerească bănățeană (1784-1855)*, în *Din istoria luptei antiepidemice în România. Studii și Note*, red. dr. G. Brătescu, Ed. Medicală, București, 1972.

Ghica, I., *Din vremea lui Caragea*, în „Opere”, vol. I, Editura de Stat pentru literatură și artă, București, 1956.

Goldenberg, Samuel, *Clujul în secolul XVI-lea*, Ed. Academiei Republicii Populare Române, București, 1958.

Grancea, Mihaela, *Călători occidentali despre atitudinile românești în fața morții (1683-1789)*, în „Identitate și alteritate” II, Cluj-Napoca, 1998.

Faur, Viorel, Ștefănescu, Barbu, *Un important document despre realitățile etno-folclorice bihorene de la sfârșitul secolului al XIX-lea*, în „Biharea”, X, Oradea, 1982.

Feneșan, C., Gündisch, Konrad, *Informații privind istoria Transilvaniei (sec. XVI-XVII) în calendarele lui Paul Eber*, în „Anuarul Institutului de istorie și Arheologie”, XVII, Cluj-Napoca, 1974.

Felix, I., *Istoria igienei în România în secolul al XIX-lea și starea ei la începutul secolului al XX-lea*, partea I, Institutul de arte grafice Carol Göbl, București, 1901.

Jiga, C. T., *Ordine guberniale transilvane și alte publicații românești (1766-1848)*, Brașov, 1970.

Jiga, C. T., Bologa, Emil, I., *Spitalul sifiliticilor din Brașov în secolul al XVI-lea*, în „Spitale vechi și noi. Studii și note”, Ed. Medicală, București, 1976.

Kraus, Georg, *Cronica Transilvaniei*, Ediție și traducere de Gh. Duzinchevici și E. Reus-Mârza, Ed. Academiei R.P.R., București, 1965.

Iorga, N., *Sate și preoți din Ardeal*, București, 1902.

Izsák, Samuil, *Din trecutul legăturilor medicale româno-maghiare*, București, 1956.

Izsak, Samuil, *Studii și cercetări de istoria medicinei și farmaciei în R.P.R.*, București, 1962.

Izsák, Samuil, *Îndreptarul românesc pentru paza împotriva holerei destinat personalului carantinelor din Transilvania și Planum Instituti Contumatialis (1831)* în „Din istoria luptei antiepidemice în România. Studii și note”, ed. Gheorghe Brătescu, Ed. Medicală, București, 1972.

Izsak, Samuil, *Farmacia de-a lungul secolelor*, București, 1979.

Le Goff, Jaques, *Civilizația Occidentului Medieval*, București, 1970.

Lemny, Ștefan, *Sensibilitate și istorie în secolul XVIII românesc*, București, 1990.

Magyari, András, *Războiul curuților și Pacea de la Satu Mare*, în „Istoria Transilvaniei”, vol. II, coord. Ioan-Aurel Pop, Thomas Năgler, Magyari András, Ed. Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2005.

Meștugean, Victor, Vartan, *Istoria armenilor*, vol. II, București, 1923.

Mood, A., Loyd, Moote, Dorothy, C., *Great Plague: The Story of London's Deadly Year*, Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 2004.

Munteanu, Adriana, Florica, *Mortalitate și morbiditate în Nord-Vestul Transilvaniei (în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea)* în „Transilvania în epocile modernă și contemporană. Studii de demografie istorică”, coord. Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, 2002.

Ed. Nastasă, Lucian, *Armenii din nord-vestul Transilvaniei în anii instaurării comunismului (1945-1953) Mărturii documentare*, Fundația CRDE, Cluj-Napoca, 2008.

Nicoară, Toader, *Thanatos în grădinile lui Clio. Moartea și atitudinile în fața morții - obiect al investigațiilor istorice*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Historia, 40, nr.1-2, 1995.

Nicoară, Toader, *Variații climaterice și mentalități colective în secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea (1700-1830)*, în „Satu Mare. Studii și Comunicări”, VII-VIII, Satu Mare, 1986-1987.

Nicoară, Toader, *Sentimentul de insecuritate în societatea românească la începuturile timpurilor moderne (1600-1830)*, vol. I, II, Ed. Accent, Cluj-Napoca, 2002-2005.

Nistor, Ioan, *Ravagiile epidemiilor de ciumă și holeră și instituirea cordonului carantinal la Dunăre*, în „Anuarul Academiei Române, Memorii”, Secțiunea Istorie, Seria III, Tom XXVII, 1944-1945.

Nicoară, Toader, Nicoară, Simona, *Mentalități colective și imaginarul social. Istoria și noile paradigme ale cunoașterii*, Cluj-Napoca, 1996.

Nicoară, Toader, Nicoară, Simona, *Transilvania la începutul timpurilor moderne (1680-1800). Societate rurală și mentalități colective*, Cluj-Napoca, 1997.

Moldovan, I., *Conscripții și recensăminte în Transilvania (sec. XVII-XIX)*, în „Revista de statistică” XIX, nr. 8, 1970.

Müller, Georg, Eduard, *S tühle und Distrikte als Unterteilungen der Siebenbürgisch-Deutschen Nationsuniversitat 1141-1876*, Sibiu, 1941.

Pascu, Ștefan, *Meșteșugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea*, Ed. Academiei Republicii Populare Române, București, 1954.

Pascu, Ștefan, *Demografia istorică*, în „Populație și societate. Studii de demografie istorie”, vol. I, Cluj, 1972.

Paveleanu, Teodor, D., *Istoria farmaciilor din Transilvania*, vol. I-II Brașov, Sibiu, împrejurimi și Bistrița-Năsăud, Ed. Tipocart Brașovia, Brașov, 1995.

Pervain, Iosif, Ciurdariu, Ana, Sasu, Aurel, *Românii în periodicele germane din Transilvania. 1778-1840. Bibliografie*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1977.

Platon, Alexandru, Florin, *Societate și mentalități în Europa medievală. O introducere în antropologia istorică*, Iași, 2000.

Platon, Alexandru, Florin, *Mentalul colectiv medieval: O „lume pe care am pierdut-o”. Structuri definitorii*, în „Cercetări istorice, XVIII-XIX”, Iași, 2002.

Pop, Teodor, E., *Epidemia de holeră din 1831 în Ungaria și Ardeal după știri din gazete și reviste contemporane ungurești*, Teză, Cluj, 1938.

Prodan, David, *Teoria imigrației românilor din principatele române în Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Sibiu, 1944.

Prodan, D., *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. I, Ed. Academiei R.S.R., București, 1967.

Răduțiu, Aurel, *Reorganizarea politico-administrativă a Transilvaniei la 1784. Constituirea comitatului Turda*, în „Răscoala lui Horea (1784). Studii și interpretări istorice”, coord. Nicolae Edroiu, Pompiliu Teodor, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1984.

Răduțiu, A., Gyémánt, L., *Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania tipărite în limba română 1701-1847*. București, 1981.

Renouard, Yves, *Conséquences et intérêt démographique de la Peste noire de 1348*, în „Popoulation”, Anné 1948, vol. 3, nr. 3.

Revel, Jacques, Peter, Jena, Pierre, *Le corp. L'homme malade et son histoire*, în „Faire de l'histoire”, vol. III, Paris, 1974.

Rollet, Catherine, Souriac, Agnes, *Epidémies et mentalities: le cholera de 1932 en Seine-et-Oise*, în „ A.H.S.S.” 1974, vol. 29, nr. 4.

Rotar, Marius, *Moartea în Transilvania în secolul al XIX-lea*, vol. I-II, Cluj-Napoca, 2006.

Samarian, Pompei Gh., *Medicina și Farmacia în trecutul Românesc*, vol. I, Tipografia Moderna Călărași-Ialomița, 1938.

Spilmann, I., Horváth, M., *Concepțiile igienice ale lui Mátyus István*, în „Revista medicală”, III, nr. 4-5, 1957.

Șefer, Mariana *Medicina populară românească: boli și leacuri populare din arhive și reviste de folclor*, Ed. Viața Medicală Românească, București, 1998.

Ștefănescu, Barbu, *Lumea rurală din Vestul României între Medieval și Modern*, Oradea, 2006.

Ștefănescu, Barbu, *Comportamente și atitudini ale lumii țărănești din Crișana în perioada de „sudură”(XVIII-XIX)*, în „Analele Universității din Oradea Istorie-Arheologie”, XI, Oradea 2001.

Ștefănescu, Barbu, *Sociabilitatea rurală, Violență și ritual*, Oradea, 2004.

Dr. Tirt, Dorel, *Istoria Luesului (II)*, în „Medicina Familiei”, nr. 18-19, 1997. (format electronic: <http://www.medfam.ro/mf/mf/mf18/tirt18.html>, accesat la data: 12. 06. 2013.

Vătămanu, N., *Foi volante cu sfaturi împotriva bolilor la începutul secolului trecut*, în „Chipuri și momente din istoria educației sanitare”, București, 1964.

Vătămanu, Nicolae, *Medicina veche românească*, București, 1970.

Vătămanu, Nicolae, *Câteva epidemii antice*, în „Din istoria luptei antiepidemice în România. Studii și note”, Ed. Medicală, București, 1972.

Vătămanu, N., Brătescu, G., *O istorie a medicinei*, Ed. Albatros, București, 1975.

Veyne, Paul, *Cum se scrie istoria*, București, 1999.

Lucrări speciale:

Andron, Ioan- George, *Calamități naturale și epidemii în Brașov și Țara Bârsei în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea*, în „Țara Bârsei”, nr. 3, Brașov, 2004.

Babeș, V., *Conferințe Publice. Pesta*, extras din „Gazeta Săteanului”, București, 1900.

Babeș, V., Polinger, N., *Scorbutul, Stabilimentul Grafic „Miron Costin”*, Iași, 1898.

Bartelmäs, M., *Die Ausweisung der Armenier aus Bistritz in Folge der Pest im Jahre 1712*, în „Programm des Evangelischen Obergymnasiums A. B. und der damit verbundenen Knabenelementarschule, dann der Evangelischen Mädchenschule A.B. zu Bistritz (Siebenbürgen)”, 1896/97.

Bălan, Teodor, *Cordonul Bucovinei*, în „Revista Arhivelor”, vol. 1, București, 1944.

Berger, Albert, *Urkunden-Regesten aus dem alten Bistritzer Archive bis 1526*, în „Program des ev. Obergymnasium in Bistritz”, Bistrița, 1892.

Berger, Albert, *Die Hunyadiburg in Bistritz*, în „Nösner Gabe 1928. Eine Festschrift anlässlich der 66. Hauptversammlung des Vereins für siebenbürgische Landeskunde”, Bistrița, 1928.

Bichigean, Vasile, *Un capitol din lupta românilor someșeni cu sașii din Bistrița*, în „Arhiva Someșană”, nr. 6, Năsăud, 1926.

Bichigean, Vasile, *Statutul grăniceresc*, în „Arhiva Someșană”, nr. 9, Năsăud, 1928.

Binder, Paul, *Epidemiile de ciumă din Transilvania în secolul al XVII (1622-1677)*, în „Apărarea sănătății ieri și azi. Studii, note și documente”, coord. Gheorghe Brătescu, București, 1981.

Binder, Paul, *Epidemiile de ciuma din Transilvania în secolul al XVI-lea (15011-1603)*, în „Momente din trecutul medicinei”, coord. Gheorghe Brătescu, București, 1983.

Binder, Paul, *Epidemiile de ciumă din Transilvania în secolul al XVIII-lea(1709-1795)*, în „Retrospective medicale. Studii, note și documente”, Ed. Medicală, București, 1985.

Binder, Paul, Cernovodeanu, Paul, *Cavalerii Apocalipsei*, București, 1993.

Brătescu, Gheorghe, *Epidemiile de-a lungul timpului*, București, 1968.

Brătescu George, *Despre natura vechilor „epidemiilor de scorbut” din Transilvania și Banat*, în „Igiena”, nr. 1, București, 1977.

Brătescu, Gheorghe, *Epidemiile și consecințele lor demografice*, în „Revista de Istorie”, tom 37, nr. 5 București, 1984.

Brătescu, Gheorghe, Cernovodeanu, Paul, *Biciul holerei pe pământul românesc - O calamitate a vremurilor moderne*, București, 2002.

Boca, P., *Populația județului Bistrița-Năsăud între anii 1720-1870*, în „File de Istorie”, IV, Bistrița, 1976.

Boca, Pompei, *Rodna în orânduirea feudală*, în „Rodna la 750 ani de atestare documentară: (1235-1985)”, vol. I, Cluj-Napoca, 1985.

Bologa, Emil, I., Huttmann, Arnold, *Despre tratamentul diferențiat al bolilor venerice în Transilvania secolului al XVIII-lea*, în „Din istoria luptei antiepidemice în România. Studii și note”, sub redacția dr. G. Brătescu, Ed. Medicală, București, 1973.

Bologa, Valeriu, L., *Procedee populare de imunizare împotriva variolei, cunoscute la noi din vechime în mediul rural*, în „Revista științelor medicale. Medicina internă”, VI, nr. 2, București, 1954.

Bolovan, Ioan, *Considerații asupra epidemiei de holeră din 1848 în Transilvania*, în „Studii istorice a Transilvaniei. Specific regional și deschidere europeană”, coord.: Sorin Mitu și Florin Gogâltan, Ed. Asociația Istoricilor din Transilvania și Banat, Cluj, 1994.

Bolovan, Ion, *Realități demografice în Regimentul II de graniță (sec. al XIX-lea)*, în „D. Prodan. Puterea Modelului”, coord. Nicolae Bocșan și alții, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca 1995.

Bran, Gheorghe, Apostol, Odiseu, *Contribuția Regimentului 2 român de graniță din Năsăud la profilaxia epidemiilor*, în „Din istoria luptei antiepidemice în România. Studii și note”, red. dr. G. Brătescu, Ed. Medicală, București, 1972.

Bureacă, Ioan, *Aspecte ale bejeniei în veacul al XVIII-lea din județul Bistrița-Năsăud*, în „File de istorie”, Bistrița, I, 1971.

Bureacă, Ioan, *Aspecte ale bejeniei locuitorilor de pe Valea Bârgăului pe versantul estic al Carpaților în veacurile XVII-XVIII*, în „File de Istorie”, nr. II, Bistrița, 1972.

Călători străini despre Țările Române, red. Maria Holban, vol. II, București, 1970.

Buta, Mircea, Gelu, *Practica farmaceutică în ținutul Bistriței și Năsăudului până în secolul al XIX-lea* în „Revista Bistriței”, nr. VII, Bistrița, 1993.

Buta, Mircea, Gelu Pupeză Magda, *Aspecte ale asistenței medico-sanitare, din ținutul Năsăudului în timpul regimentului de graniță (1762-1851)*, în „Revista Bistriței”, nr. VIII, Bistrița, 1994.

Buzilă, Ștefan, *Documente bisericești*, în „Arhiva Someșană”, nr. 15, nr. 17 nr. 18, Năsăud, 1931, 1933, 1936.

Cservény, A. *Cronica calamităților și epidemiilor din Ardeal, Banat și teritoriile mărginașe de la 1007-1872*, Teză, Tipografia Gloria, Cluj, 1934.

Cajal, Nicolae, Iftimovici, Radu, *Din istorie luptei cu microbii și virusurile*, Ed. Științifică, București, 1964.

Cserveny, Anton, *Cronica calamităților și epidemiilor din Ardeal, Banat și teritoriile mărginașe de la 1007-1872*, Cluj, 1934.

Ciorbă, Ioan, *Marea foamete din Transilvania dintre anii 1813-1817*, Oradea, 2007.

Chenot, Adam, *Tractus de peste*, Wiena, 1766.

Chiș, Florin, Ioan, *Epidemiile și eradicarea lor în Nord-Vestul României (secolele XVII-XIX)*, Cluj-Napoca, 2012.

Csallner, E., *Denkwürdigkeiten aus dem Nösnergrau*, Bistritz, 1941.

Dahinten, O., *Beiträge zur Baugeschichte der Stadt Bistritz*, în „Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde”, L (1941-1944).

Dahinten, Otto, *Geschichte der Stadt Bistritz in Siebenbürgen*, Ed. Böhlau, Köln-Wien, 1988.

Daichend, Gottfried, *Stürmische Zeiten. Eine Stadtgeschichte aus dem Nord-Osten des siebenburgischen Sachsenlandes im 17 Jahrhundert*, Bistritz, C. Csallner, 1895.

Dan, M., Goldenberg, Samuel, *Bistrița în secolul al XVI-lea și relațiile ei comerciale cu Moldova*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Cluj, Seria Historica, fasc. 2, 1964.

Dragomir, Silviu, *Românii din Valea Rodnei și Sașii din Bistrița*, în „Contribuții istorice privitoare la trecutul românilor de pe Pământul Crăiesc, Sibiu, 1913.

Dörner, Anton, *Epidemia de ciumă în scaunul Orăștiei în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în „AMP”, nr. 20, 1983.

Dörner, Anton, *Date privind epidemia de ciumă din Transilvania în perioada anilor 1738-1739*, în „Sabin Manuilă. Istorie și Demografie. Studii privind societatea română între

secolele XVI-XX", coord. Sorina Bolovan, Ioan Bolovan, Ed. Centru de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 1995.

Dudaș, Florin, *Catastrofe naturale în Transilvania*, Oradea, 1999.

Fabritius, Klaus, J. *Albrich și ciurma de la Brașov în anii 1718-1719*, în „Apărarea sănătății ieri și azi. Studii, note și documente”, red. G. Brătescu, Ed. Medicală, București, 1984.

Gaiu, Corneliu, Duda, Vasile, *Topografia monumentelor din Municipiul Bistrița*, Ed. Accent, Cluj-Napoca, 2008.

Gămănescu, Ștefan, *Epidemia de holeră din 1873 în Banat și Transilvania*, în „Apărarea sănătății ieri și azi. Studii, note și documente” red. dr. G. Brătescu, Ed. Medicală, București, 1984.

Ghițan, Teodor, *Ciuma din timpul lui Basta în Bistrița și regiunile învecinate*, în *Contribuții la istoria medicinei în R. P. R.*, Ed. Medicală, București, 1955.

Ghițan, Teodor, *Expulzarea populației armenesti din Bistrița cu ocazia epidemiei de ciumă din 1712*, în „File de Istorie”, II, Bistrița, 1972.

Ghițan, Teodor, *Istoricul spitalelor din Bistrița. Spitale, azile de bătrâni și lazarete în Bistrița medievală (1291-1848/49)*, în „Clujul Medical”, nr 1, Cluj, 1972.

Ghițan, Teodor, *Istoricul spitalelor bistrițene în perioada burgheză (1848/49-1918)*, în „Clujul Medical”, XLV, nr. 2, Cluj, 1973.

Ghițan, Teodor, *Vechi spitale și aziluri în Bistrița*, în „Spitale vechi și noi. Studii și note”, Ed. Medicală, București, 1976.

Ghițan, Teodor, Flipoiu, Onisim, *Organizarea sanitară a districtului autonom românesc al Năsăudului între anii 1861-1876*, în „Momente din trecutul medicinei. Studiu, note și documente”, red. G. Brătescu, Ed. Medicală, București, 1982.

Ghițan, Teodor, Marina, Mihai, *Vechii Oleicari Slovaci și urmele activității lor în Transilvania și Banat*, în „Aspecte istorice ale medicinei în mediul rural. Studii și note”, red. dr. G. Brătescu, Ed. Medicală, București, 1973.

Ghițan, Teodor, Quittner, M., *Lupta împotriva empirismului în ținutul Bistriței în veacul al XVIII-lea*, în „Despre medicina populară românească. Studii, note și documente”, Ed. Medicală, București, 1970.

Ghițan, Teodor, Suciu, C., *Din trecutul medical al Bistriței*, în vol. „Istoria medicinei. Studii și cercetări”, București, Ed. Medicală, 1957.

Ghițan, T., Știrbu, Constanța, *Propuneri pentru înființarea unor instituții spitalicești în regiunea Zlatnei și a văii Arieșului (1786)*, în „Din istoria medicinei românești și universale”, București, 1972.

Goldenberg, Samuil, *Contribuții la istoria Bistriței și Văii Rodnei la începutul secolului al XVI-lea* în „Studia Universitates Babeș- Bolyai” Cluj, seria IV, fasciculul I, 1960.

Goldenberg, Samuel, *Clima, climatologia și istoria*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie”, nr. XVI, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, Cluj, 1973.

Göllner, Carol, *Regimentele grănicerești din Transilvania 1764-1851*, Ed. Militară, București, 1973.

Gündisch, Konrad, *Patriciatul orășenesc medieval al Bistriței până la începutul secolului al XVI-lea*, în „File de Istorie”, nr. 4, Bistrița, 1976.

Hegy, Geza, *Rodna and the Rodna Valley in the Middle Ages (1241-1468/1475)*, în „Colloquia. Journal of Central European History”, vol. III, nr. 1-2, Cluj-Napoca, 2006.

Von Hietzinger, Carl, Bernh, *Statistik der Militärgräze des Oserreichischen Kaiserthums*, vol. II, 2, Viena, 1823.

Hossu, Ofelia *Holera de la 1872-1873 în Transilvania. Atitudini și comportamente în timpul epidemiei*, în „Identitate și alteritate. Studii de imogalogie”, Cluj-Napoca, 1998.

Huttmann, Arnold, *Ciuma doctorului Adam Chenot*, în „Apărarea sănătății, ieri și azi: studii note și documente”, red. G. Brătescu, Ed. Medicală București, 1984.

Iancso, Bela, *Date nouă despre epidemia de ciumă din 1742-1743 în Ardeal*, Cluj, 1933.

Imreh, Ștefan, *Directive și ordonanțe sanitare consemnate în vechile protocoale sătești din Transilvania*, în „Momente din trecutul Medicinii. Studii, note și documente”, red. dr. G. Brătescu, Ed. Medicală, București, 1983.

Iugulescu, Constantin, *Contribuție la studiul medicației în epidemiile de ciumă și holeră din țara noastră*, în „Din istoria luptei antiepidemice în România”, red. dr. G. Brătescu, Ed. Medicală, București, 1972.

Jiga, C., *Ciuma de la 1709-1711 și de la 1717-1720 la Brașov în cronicile și documentele vremii*, în „Istoria medicinei. Studii și cercetări”, București, 1957.

Jiga, C., *Măsurile carantine și epidemia de ciumă de la 1709-1710 în Sudul Transilvaniei*, în „Apărarea sănătății ieri și azi. Studii, note și documente”, coord. Gheorghe Brătescu, București, 1972;

Jiga, Caius, T., *Din trecutul vaccinării antivariolice în Țara Bârsei (1800-1835)*, în vol. „Aspecte istorice ale medicinei în mediul rural”, București, Ed. Medicală, 1973.

Kelemen, Ladislau, *Câteva documente și date din 1831 asupra primei epidemii de holeră asiatică din Ardeal*, Teză, Cluj, 1932.

Killyen, Francisc, *Succesele în combaterea ciumei obținute la Brașov și în Țara Bârsei la începutul secolului al XIX-lea*, în „Din istoria luptei antiepidemice în România. Studii și note”, red. Dr. G. Brătescu, Ed. Medicală, București, 1972.

Kisch, Oskar, *Die wichtigsten Ereignisse aus der Geschichte von Bistritz und der Nösnergauers*, Bistrița, 1926.

Kroner, Michael, *Geschichte der Nordsiebenbürgen Sachen: Nösnerland und Reener Ländchen*, Verlag Haus der Heimat, Nürnberg, 2009.

Lázár-Szini, Karola, *Boli venerice în Transilvania secolului al XVI-lea*, în „Din istoria luptei antiepidemice din România. Studii și Note”, red. dr. G. Brătescu, Ed. Medicală, București, 1972.

Lenghel, Alexandru, *Istoricul Ciumei de la Cluj la 1738/1739*, Cluj, 1930.

Lenghel, Al., *Date nouă pentru istoria variolei, variolizării și vaccinării în Ardeal*, în „Clujul Medical”, nr 3, 1933.

Lesky, Erna *Die Jozefinische Reform der Seuchengesetzgebung*, în „Sudhoffs Archiv für Geschichte der Medizin und der Naturwissenschaften”, 40, 1956.

Lesky, Erna, *Frontul austriac, împotriva ciumei la granița militară cezaro-crăiască*, în „Din istoria luptei antiepidemice în România”, Ed. Medicală, București, 1972.

Loew, Walter, *Câteva documente oficiale referitoare la Transilvania din timpul epidemiei de ciumă din anii 1813-1814*, Cluj, 1936.

Luștea, V., Emandi, L., *Începuturile vaccinării antivariolice în județul Arad*, în „Aspecte istorice ale medicinei în mediul rural”, București, 1973.

Marțian, Iulian, *Contribuții la istoricul Rodnei*, în „Arhiva Someșană”, nr. 1, Năsăud, 1924.

Marțian, Iulian, *Documente bisericești*, în „Arhiva Someșană”, nr. 7, Năsăud, 1927.

Matei, Alexandru, *Mărturii noi privitoare la legăturile dintre populația românească dintre Transilvania și Moldova la mijlocul secolului al XVIII-lea*, în „File de istorie”, nr. IV, Bistrița, 1976.

Von Mildeberg, J. H. Benigni, *Statische Skizze der Siebenbürgische Militäar-Gränze*, Sibiu, 1834.

Monografia orașului Năsăud (1245-2008), vol. I, Ed. Napoca Star, Cluj-Napoca, 2000.

Mora, Ofelia, *Considerații asupra epidemiei de holeră din 1873 în Transilvania*, în „Buletinul cercurilor științifice studențești, arheologie-istorie”, nr. 3, 1997.

Mureșianu, Mircea, Mureșianu, Silvestru, Leontin, *Rodna pagini de monografie*, Ed. Ando-Tours, Timișoara, 1996.

Nägler, Thomas, *Așezarea sașilor în Transilvania*, Ed. Kriterion, București, 1981.

Onofreiu, Adrian, *Districul Năsăudului (1861-1876)*, Cluj-Napoca, Ed. Argonaut, 2010.

Nussbächer, Genot, *Documente și știri documentare privind breasla bărbierilor din Sighișoara în secolul al XVI-lea*, în „Din tradițiile medicinei și ale educației sanitare”, Ed. Medicală, București, 1978.

Pal, Francisc, *Gheorghe Basta și Bistrița. Date din arhivele Clujului și Bistriței*, în „File de Istorie”, II, Bistrița, 1972.

Pauschner, Sebastian, *O mică îndrumare cum să se poarte fiecare la vremea neprielnicei molime a ciumei*, traducere de C. T. Jiga, în „Povățuitorii sănătății, creșterea educației sanitare în România”, coord.: G. Brătescu, I. F. Georgescu-Viște, P. Penciu, Ed. Medicală, București, 1976.

Petresco, C., Z., *Les dernieres epidemies de pestes dans la Pays Roumain*, București, 1933.

Pop, Ioan, *Înființarea Regimentului II Românesc de graniță și activitatea lui în perioada 1762-1772*, în „File de Istorie” nr. III, Bistrița, 1974.

Pop, Ioan, *Calendarul muncilor agricole gospodărești la grănicerii năsăudeni*, în „File de Istorie”, nr. IV, Bistrița, 1976.

Porcius, Florian, *Istoricul ținutului grăniceresc al Năsăudului*, ed. Prof. Liviu Păiuș, Cluj-Napoca, Ed. Napoca Star, 2005.

Rîndașu, Stelian, *Critica sistemului de carantine la Martin Lange*, în *Din istoria luptei antiepidemice în România. Studii și note*, sub redacția dr. G. Brătescu, Ed. Medicală, București, 1972.

Rădulecu, Gabriela, *Bistrița o istorie urbană-Orașul Medieval*, Ed. Charmides, Bistrița, 2008.

Retegan, Simion, *Un flagel de tip medieval în Transilvania: epidemia de holeră din 1866*, în „Sabin Manuilă - Istorie și demografie”, ed. Sorina Bolovan și Ioan Bolovan, Fundația cultural română, Cluj-Napoca, 1995.

Roman, Louis, *Impactul epidemiilor asupra societății românești (veacul al XVIII-lea și începutul celui de al XIX-lea)* în „Apărarea sănătății ieri și azi. Studii, note și documente”, sub redacția dr. G. Brătescu, Ed. Medicală, București, 1984.

Rothbacher, Ernest, *Un spital anti-venerian de la Hălchiu în 1787*, în „Din istoria luptei antiepidemice în România. Studii și Note”, red. dr. G. Brătescu, Ed. Medicală, București, 1972.

Rusu, Ioan, *Câteva date privind vechea organizare administrativă și judecătorească a unor teritorii din județul Bistrița-Năsăud*, în „File de Istorie”, III, Bistrița.

Rusu, Gabriela, *Extinderea rețelei medico-sanitare miniere în Transilvania (1740-1840)*, în „Momente din trecutul medicinei. Studii note și documente”, ed. G. Brătescu, Ed. Medicală, București, 1983.

Rusu, Gabriela, *Obligațiile medicilor montanistici din Transilvania secolelor XVIII-XIX*, în „Apărarea sănătății ieri și azi. Studii note și documente”, Ed. Medicală, București, 1984.

Sechel, Teodora, Daniela, *The Emergence of the Medical Profession in Transylvania* în „Cultural dimensions of elite formation in Transylvania (1770-1950)”, ed. Victor Karady și Borbáta Zsuzsanna Török, Etnocultural Diversity Resource Center Foundation, Cluj-Napoca, 2008.

Simionescu, Constantin, *Pesta umană și pesta bovină în țările române*, în „Din istoria luptei antiepidemice în România. Studii și note”, red. G. Brătescu, Ed. Medicală, București, 1972.

Simionescu, C., *O publicație necunoscută din anul 1804 despre popularizarea vaccinării antiovariolice în Transilvania*, în „Din istoria luptei antiepidemice în România”, Ed. Medicală, București, 1972.

Spielmann, Jozsef, *Un savant ardelean din secolul al XVIII-lea, Nyulas Ferenc*, în „Istoria Medicinii, Studii și Cercetări”, București, 1957.

Spielmann, Jozsef, *Contribuții la istoricul primelor decenii ale Institutului medico-chirurgical din Cluj*, în „Revista medicală”, XIII, Cluj, 1967, nr. 2.

Spielmann, Jozsef, *Despre influența concepțiilor epidemice ale lui Adam Chenot în Transilvania*, în „Revista Medicală”, nr I, Cluj, 1971.

Spielmann, Jozsef, *Reforma chenotiană a sistemului austriac de carantină*, în „Din istoria luptei antiepidemice în România”, coord. Gheorghe Brătescu, București, 1972.

Spielmann, Jozsef, *Activitatea educativ-sanitară a medicilor iluminiști din Transilvania în secolul al XVIII-lea și la începutul celui următor*, în „Din tradițiile medicinei și ale educației sanitare. Studii și note”, coord. Gheorghe Brătescu, București, 1978.

Spielmann, Jozsef, *Restituiri istorico-medicale. Studii de istoria științei și culturii*, București, 1980.

Someșan, L., *Legăturile teritoriului Bistriței cu Moldova*, în „Societatea de mâine”, nr. 11-12, Cluj, 1932.

Stoica, Simeon, *Tratat al bolilor acute și infectatoare*, Sibiu, 1891.

Stoica, Simeon, *Dietetica Poporală*, Brașov, 1897.

Szökefalvi-Nagy, Zoltán, Izsak, Samuel, *Michäel Gottlib Neustädter protomedic al Transilvaniei*, în „Trecut și viitor în Medicină. Studii și note”, red. dr. G. Brătescu, București, 1981.

Șotropa, Valeriu, *Unele aspecte ale dezvoltării agriculturii și ale relațiilor agrare în districtul grăniceresc al năsăudului*, în „Terra Nostra”, vol. II, București, 1971.

Șotropa, Valeriu, *Districtul Grăniceresc Năsăudean și locul său în lupta pentru progres social și libertate națională a românilor din Transilvania*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1975.

Șotropa, Virgil, *Răboaie din trecut*, în „Arhiva Someșană”, nr. 1, Năsăud, 1924.

Șotropa, Virgil, *Tătarii în Valea Rodnei*, în „Anuarul Institutului de istorie Națională”, III, Cluj, 1924-1926.

Șotropa, Virgil, *Bejenii în secolul XVIII*, în „Arhiva Someșană”, nr.16, Năsăud, 1933.

Șotropa, Virgil, *Urme din timpul curuților*, în „Arhiva Someșană”, nr. 17, Năsăud, 1933.

Șotropa, Virgil, *Ofițerii și subofițerii regimentului năsăudean în 1765, 1766, 1771*, în „Arhiva Someșană”, nr. 21, Năsăud, 1937.

Șotropa, Virgil, *Revolta Districtului năsăudean*, în „Arhiva Someșană”, nr. 22, Năsăud, 1937.

Șotropa, Virgil, *Înființarea graniței năsăudene, 1762*, în „Arhiva Someșană”, nr. 24, Năsăud, 1938.

Șotropa, Virgil, Ciplea, Al., *Năsăudul*, Ed. Cultura Națională, București, 1924.

Telcean, Ecaterina, *Însemne și embleme de breaslă din Bistrița (sec. XVII-XIX)*, în „Revista Bistriței”, nr. VIII, Bistrița, 1994.

Tivadar, Adrian, *Contribuții la istoria alimentării cu apă a orașului Bistrița*, Ed. Tipomuc, Târgu Mureș, 1995.

Von Treuenfest, Gustav, Ritter Amon, *Gheschihte des K.K Infanteries-Regimentes nr. 50, 1762 bis 1850 zweites Siebenbürger Romanen-Grenz-Infanterie-Regiment nr.17*, Viena, 1882.

Trifan, Ioan, *Date medico-istorice asupra primelor trei epidemii de holeră în Sibiu (1831 până la 1848)*, Teză, Cluj, 1925.

Tutula, Vasile, *Organizarea militară a Principatului Transilvaniei în perioada 1691-1774*, Teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2002.

Uilăcan, Iosif, *Cimitirele românești din Bistrița la sfârșitul secolului al XIX-lea*, în „Revista Bistriței”, nr. XXIV, Bistrița, 2010.

Vârnav, Constantin, V., *Despre Holera asiatică*, Tipo-Lit. Națională, Iași, 1872.

Wittstock, Heinrich, *Nösner Zustände under Vladislaus II und Ludwig II 1490-1526*, în „Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde“, Neuer Folge, IV, nr. 3, Hermannstadt, 1860.

Wolfgang, Bethlen, *Historia de rebus Transilvanycis*, V, Cibinii, 1782.

Ziarul grănicerului Vasile Crăciun din Nepos, în „Arhiva Someșană“, nr. 20, Năsăud, 1936.